

КНИГА ПЕРША

Гомін, гомін по діброві,
туман поле покриває,
туман поле покриває,
мати сина призыває:
— Вернись, синку, додомоньку,
змію тобі головононьку...
— Мені, мамо, зміють дощі,
а розчешуть густі терни,
а висушать буйні вітри...

Українська народна пісня

I

Село Троянівка гніздиться в долині. На північ від нього Беєва гора, покрита лісом, на південь — заткана маревом рівнина, по якій в'ється полтавський шлях. Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких обріях, як зелені острови по синьому морю. В центрі села тече річка з дивною, мабуть, татарською, назвою — Ташань. Весною вона скресає, і тоді селяни б'ють ломами кригу, щоб не знесло ветхого місточка; літом пересихає так, що в деяких місцях її перебродять кури на сусідній хутір Залужжя і навіть там несується, що є досі основною причиною сварок між троянівськими і залужанськими молодицями. Батькуватись жінкам дуже зручно: вийдуть одна насупроти другої, стануть на різних берегах і, гарненько поскладавши на грудях руки, починають: «Чого це ти, Мотре, мою курку на Залужжі припинаєш? Хіба вона твоя, чи що?» — «Хай тебе колючками до землі припне! Може, птиця води напитися прийшла та й перелетіла на сю сторону, так оце я вже й винна?» — «А щоб тебе кров гаряча спила, брехухо кривошия! Що ж ти ще і відкараскуєшся, що ти моєї курки не припинала, як моя зозулястенька приволокла на лапці шманделок твоєї спідничаної пілки?» — і пішло, і пішло, що й до вечора не переслухаєш. Над річкою було дуже лунко, через те всі чули і про кожну таку чвару знали на обох берегах.

У селі є вигін, на якому пасуться телята, свині, гуси, вівці, кози, і коли голова сільради Гнат Рева їде куди-небудь лінійкою по службових справах, то наказує кучерові, одноокому Кузьмі, розганяти їх байбарою, щоб не задавити котрогось. Є магазин, у якому продається вакса, хомути,

горілка, сіль, гас, вила, підситки, вухналі, сковороди і крам на кофточки.

На західній околиці села, біля самого байраку, живе Йосип Вихор, по-вуличному — Йонька. Велика, вкрита соломою хата притулилася біля яру, поруч з нею хлів, ще далі, в садку, клуня — житло для горобців та голубів, що воркують під бантиною у солом'яних кошелях. Від клуні стежка круто падає в яр з холодною джерельною водою.

Сім'я в Йоньки така: старший син Гаврило — широкоплечий, біловусий здоровань, на одну ногу кульгавий (як був ще пастушком — бугай ногу потовк). Іде вулицею поміж тинами — голова то визирне, то заховається; собаки брешуть, аж з очей іскри сиплються, думають, що то він їх дратує. Середульший Федот — дрібноростий, чорненький, схожий на батька. Цей служить в Червоній армії, добився двох кубиків, і його портрет висить на покуті поміж рушниками. І найменший — Тимко. Цей вдався не в матір, не в отця, а в проїжджого молодця. Високий, тонкий, з-під картуза чорні кучері пруть, очі гарячі, черкеські, дивляться спідлоба. Як іде селом, зустрічні дівчата полум'ям займаються. Одним словом, добрячий парубок, одна печаль серце лиже: з дитинства байстрюком дражнять.

В 1920 році, після кривавої січі червоних із махновцями, пішла молода красива Уляна у яр по воду. Бачить — звівся з бур'яну чоловік, хотів щось сказати та й знову повалився в траву. Підбігла до нього Уляна, аж то червоний боєць: лице в крові — очей не видно, ліва нога шаблею порубана, видно, лежачого сікли. Простяг до неї руки, благає: «Візьми мене, молодице, звідси, загину я тут». Обняла його Уляна за спину поміцніше та й повела геть від смерті...

Відлежувався боєць на горищі. А щоб діти про нього не довідалися та не розтепенякали по селу, спровадила їх Уляна до своєї матері.

Через півтора року повернувся додому Йосип, якого червоні брали в обоз, гульк — а в колисці тugenський, мов гарбузик, хлопчик гойдається, ніжками на Йоньку свариться.

Місяць ходив Йонька як хмара грозова. Вночі пробирається до хатинки, де жила Уляна з байстрям, щипав її за груди так, що капало молоко на сорочку, допитував, хто сплюндурав дім, але вона мовчала. Тоді він закривав подушкою рот і люто бив кулаками під серце. Від тих побоїв поволі тъмарилася її здорована сільська краса, тверде тіло